

*Сухомлин В. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри літературознавства**Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ ВІЙСЬКОВОЇ ТЕМАТИКИ У СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКИХ ЗМІ

Анотація. У статті досліджено структурні особливості композитів та дериватів військової тематики у сучасних німецьких ЗМІ. У проведеному дослідженні здійснено аналіз останніх досліджень і публікацій з окресленої теми, названо новизну досліджуваної проблематики. Застосовано когнітивно-ономасіологічний напрямок, який дозволяє встановити мотиваційні особливості створення нових слів. Основою такого напрямку є двовекторна природа мотивації: від думки до слова і від слова до думки. Розкрито сутність афіксоцентричного та основоцентричного підходів до вивчення нових слів, адже перший надає перевагу у питаннях словотвору афіксам, у той час, як другий говорить про важливість смислотворення. Названо основні ознаки усіх функціональних стилів, які поєднуються у текстах на військову тематику, а саме: розмовного (стиль повсякденного, неформального спілкування, частіше відноситься до усного мовлення); офіційно-ділового (стиль формального спілкування), інформаційно-публіцистичного (стиль преси, ЗМІ, медіа, інтернетвидань); науково-технічного (стиль науково-технічної літератури). Проаналізовано статтю як комунікативно детерміновану мовленнєву реалізацію авторського задуму. Названо універсальність підходу як основну умову для адекватної передачі комунікативної функції, семантики, стилю і структури військового тексту вихідної мови, і з обов'язковим урахуванням комунікативної ситуації, прагматичних аспектів, жанрово-стилістичних і узуальних норм цільової мови. Використано аналіз основних способів словотвору, а саме: словоскладання, основокладання, афіксація, префіксація, суфіксація. На основі проведеного аналізу виділено основні морфологічні моделі досліджуваних лексичних одиниць. Проаналізовано і наведено приклади явища конверсії, у результаті якого утворені оказіоналізми. Встановлено продуктивні та непродуктивні моделі утворення нової лексики. Окреслено основні властивості таких слів та їхню функціональну значущість.

Ключові слова: словотвір, когнітивно-ономасіологічний напрямок, словоскладання, основокладання, конверсія, оказіоналізм, композит, дериват, афіксація, суфіксація, префіксація, морфологічна модель.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Постійний прогрес, спричинений глобалізацією суспільства з одного боку та різними напрямками зовнішньої політики з іншого боку стають основними рушійними силами утворення нової лексики у різних мовах, оскільки нові лексичні одиниці з'являються задля забезпечення повноцінного комунікативного процесу. Для вчених-лінгвістів важливими є як немовні

(причини виникнення), так і мовні (морфологічна та структурна будова, семантика) складові слова. Залежно від названих рушійних сил виникнення та існування у певній мові того чи іншого слова, воно може зазнавати розширення значення до такого стану, що продовжить своє існування у мові як звичайне загальноживане слово, або ж стане оказіоналізмом і залишиться лише у вжитку певного кола учасників комунікативної спільноти.

Структурний аспект є важливим у вивченні складних слів та слів-дериватів військової тематики у сучасній німецькій мові у першу чергу у зв'язку з поживленням партнерської співпраці українських та німецьких військових; також важливим є питання перекладу новітніх текстів військової тематики. Порозуміння між мовними партнерами – носіями німецької та української мов у повсякденних стосунках також є важливою прагматичною складовою аналізу окресленого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню похідних (складних) слів у німецькій мові присвячені праці Я. Грімма, В. Вільманса, Г. Пауля, О. Бехагеля, В. Фляйшера, І. Барца, К. Рьомера, Е. Доналіса, Л. Ортнера, Х. Ортнера, В. С. Вашуніна, В. А. Карплюка, Л. Ф. Омельченка, Г. О. Винокура та інших, в яких аналізуються окремі аспекти структури і семантики, в першу чергу, узуальних композитів. Тож лексикологічна література багата на праці, присвячені вивченню питання словотвору і взаємодії компонентів слова [1, с. 21, 26]. Вони ґрунтуються на двох основних підходах щодо вивчення й аналізу нових слів: афіксоцентричний і основоцентричний. Перший вбачає у афіксі, який вносить у лексему нову сему, основу словотвору. Другий підхід не заперечує значення афікса, однак новоутворене значення залежить від значення твірного слова [2, с. 121]. Ми вбачаємо важливість в обох підходах, оскільки вони доповнюють один одного: афіксоцентричний пояснює значення афіксів, які вносять зміни у слова, у той час як основоцентричний підхід розглядає питання смислотворення. Однак невирішеним залишається питання структурних особливостей складних слів саме військової тематики у німецьких засобах ЗМІ на нинішньому витку розвитку військової справи, яка демонструє появу нових видів зброї та її експлуатації, відповідно, і нових слів.

Мета статті полягає у встановленні природи мотивації словотвірних, аналізі морфологічного складу складних слів військової тематики для встановлення нині продуктивних моделей словотвору у цьому прошарку лексики, описі основних властивостей таких моделей, а також їхньої функціональної необхідності у сучасних військових текстах німецьких ЗМІ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом проведеного дослідження виступають складні слова військової тематики, відібрані методом загального відбору лексики, взятої з онлайн статей німецького видання газети „Tagesschau“ (<https://www.tagesschau.de/ausland/europa/ukraine>).

Ми розглядаємо статтю як різновид тексту зі всіма власними йому законами побудови: це комунікативно детермінована мовленнєва реалізація авторського задуму. Авторський задум (авторська інтенція, погляд автора, ціль авторського задуму) і тема (предмет мовлення) – взаємопов'язані визначальні умови тексту. Як будь-який текст, стаття має двосторонній характер: форму та зміст, і структурується у залежності від взаємообумовленості останніх [2, с. 17].

У процесі реалізації свого задуму автор тексту прогнозує характер його сприйняття реальним чи гіпотетичним адресатом і будує текст відповідно до цього прогнозу. Точний прогноз автора має важливе значення, оскільки від цього залежить адекватність сприйняття адресатом логічної і прагматичної інформації тексту. Інший авторський прогноз відноситься до сукупності умов мовленнєвого спілкування. Точність прогнозу і у цьому випадку породжує відповідну мовленнєву реалізацію, яка забезпечує більшою чи меншою мірою адекватне сприйняття тексту. Тож саме від вибору лексичного матеріалу залежить в першу чергу запит статті читачем.

Стаття на військову тематику має свої особливості, одна з яких полягає у поєднанні декількох стилів. Насамперед це публіцистичний стиль засобів масової інформації. Це може бути офіційно-діловий стиль, якщо говорити про статути, накази, воєнні доктрини тощо. Науково-технічний стиль маємо у різного роду інструкціях, якими супроводжується продукція військового призначення, починаючи з одягу, закінчуючи технікою. Навіть розмовний або індивідуальний стиль зустрічається в усних повідомленнях військової тематики, які також можна розглядати як різновид текстів [3, с. 70].

Через багате поєднання функціональних стилів, до лінгвістичного вивчення військових текстів має застосовуватися універсальний підхід. Універсальність полягає у важливості адекватно передати комунікативну функцію (настанову), семантику, стиль і структуру військового тексту вихідної мови, і з обов'язковим урахуванням комунікативної ситуації, прагматичних аспектів, жанрово-стилістичних і узуальних норм цільової військової мови, що прийняті для певного виду військових текстів [3, с. 70].

При відборі та опрацюванні матеріалу статті ми використовуємо когнітивно-ономасіологічний аналіз та його методику дослідження номінаційних процесів, що передбачає встановлення типу мотивації номінативних одиниць. Такий підхід ураховує двовекторну природу мотивації: від слова до думки і від думки до слова, адже саме такий зв'язок слова і думки правильно пояснює внутрішню психологічну організацію породження мовлення (Л. Виготський). З допомогою такого аналізу ми можемо проектувати структуру номінативної одиниці на внутрішню форму слова (О. Потєбня), судження (Е. Бенвеніст, Ш. Баллі), одиниць логічного синтаксису (Г. Бреккле).

Наша стаття досліджує один із розділів лексичного рівня мови, адже словотвір є його складовою і виконує одну з найголовніших функцій мови: функцію називання. Поповнення словникового складу мови відбувається різними шляхами, але одним з найпоширеніших у сучасному світі залишається

словотвір. Він має свої немовні та мовні чинники, які загалом є однаковими для різних мов. Проблематикою словотвору є синтагматичні та парадигматичні закономірності словотворчого рівня. Останні окреслюють принципи функціонування словотвірних процесів у поєднанні з іншими лінгвістичними рівнями та дисциплінами, серед яких релевантними для нас є теорія номінації, лінгвістична семантика, психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, граматики; адже одним із завдань словотвору є аналіз похідності, який пояснює формальне і семантичне виведення похідних слів від твірних, а також дослідження залежності словотвірного потенціалу мовних одиниць від семантики та граматичних особливостей [4, с. 564].

Слід зазначити, що словотвору як розділові мовознавства, починаючи з 40-х років минулого століття, притаманні зміни напрямів дослідження: від морфологічного до синтаксичного і семантичного. Перший вивчає комбінаторику морфем і закономірності синтезу деривативної основи від твірної, другий напрям має на меті вивчення концепції синтаксичної природи деривації, висвітленій у трансформаційному і генеративному синтаксисі Н. Хомського. Недарма словотвір називають також когнітивним, адже він тісно співпрацює з ономасіологією, що дає можливість проектування власних питань в галузях, які пов'язані з вивченням та моделюванням структур знань людини, що і визначає вибір номінативної структури похідного слова. Відомо, що ціла низка мовознавців, серед яких Е. Бенвеніст, Ш. Баллі, висловлюють у своїх вченнях думку, що складні слова та деривати є трансформацією судження. Такі висновки дозволяють стверджувати, що номінативна структура складних слів та дериватів формується у проекції ономасіологічних ознак на семантичні зв'язки. На їхню думку, цей підхід є визначальним для формування значення складної назви. Наприклад, В. Порциг розглядає похідні слова як резюме речення з певним присудком. Г. Якобі, Г. Марчанд, Р. Ліз говорять про зв'язок композита з мотиватором – підрядним реченням.

Композити – це номінантні одиниці, які мають дві чи більше ономасіологічних ознак та графічно і лексико-граматично є однією лексичною одиницею [4, с. 228]. Досі залишається стертою межа між композитом та простим дериватом, оскільки не існує загально визначених обов'язкових критеріїв для віднесення певної лексичної одиниці до того чи іншого виду складного слова. Серед найбільш проєктованих на фактичний матеріал є денотативний та семантичний критерії. Синтаксична та граматична цілісності (А. Мартіне, Л. Блумфілд) також названі критеріями відмежування композита від інших складних слів. Дискусія щодо єдиних критеріїв триває досі, однак когнітивно-ономасіологічний напрям набирає обертів у дослідженні сучасного словотвору.

Деривати – це похідні слова, утворені від інших слів або сполук. Основними будівельними компонентами дериватів є морфемі як інваріанти. Оскільки морфемі, як і лексеми, мають синонімію, омонімію чи антонімію, вони реалізують у мовленні парадигматичні особливості словотворчого рівня, які представлені взаємозв'язками похідності і мотивації.

Особливим випадком продуктивної деривації (особливо у сфері віддієслівної деривації іменників) є конверсія, що означає морфолого-синтаксичний спосіб творення слів, який полягає у переході однієї частини мови до іншої без участі афіксів. Спосіб конверсії утворюються й такі іменники, які складаються із цілих словосполучень. Для прикладу називаємо імен-

ник, який утворився у результаті конверсії: Gratulation-aber-nicht-Karipulationsrede / Промова, яка засвідчує поздоровлення, а не капітуляцію – описує виступ Гіллари Клінтон під час проведення виборчої кампанії у США восени 2016 року.

Німецька мова володіє великою кількістю таких лексичних одиниць, що обумовлено її морфологічними особливостями. Складні слова є однією з найголовніших національних особливостей німецької мови. Саме у ній поруч із сталими зафіксованими у словниках складними словами, функціонують оказіональні одиниці, що утворюються у момент мовлення. Більшість оказіоналізмів з'являються у ЗМІ завдяки своєму конотату, що є прагматичним потенціалом лексеми, тобто тим, що вона означає у сукупності тріади «денотат – сигніфікат – конотат» [5, с. 49–54]. Використання оказіоналізмів властиве мовленню прошарку інтелігенції, що намагається бути оригінальною, молодим людям, письменникам, журналістам: у них прихована краса обгрунтованих відступів від норми, у них криється внутрішній зміст цих відступів. Оказіоналізми особливо влучно описують особу, подію чи стан і часто вражають своєю експресивністю. У пропонованій статті наведемо приклади таких яскравих оказіоналізмів на військову тематику в українській мові. Отже, четвірка найпопулярніших нових слів в українській мові: затридні – нереалістичні плани; іхтамнети – знищувати ворогів; видаляти те, чого не повинно бути; бавовна – вибух; піти за російським кораблем – зазнати поразки.

У матеріалах нашого дослідження ми віднайшли кілька нових складних лексичних одиниць: Epochenbruch (1) / епохальний перелом – так називає Президент Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр війну Росії проти України; Waffengeschenke (1) / подарунки у вигляді зброї – йдеться про безоплатну допомогу ЗСУ; Abteilung für Völkerstrafrechtsermittlungen in der Ukraine (1) / Департамент міжнародних кримінальних розслідувань в Україні – це словосполучення ми відносимо до новоутворень, оскільки воно позначає новостворений у ФРН відділ для розслідування російських воєнних злочинів в Україні.

Одним з провідних та найпродуктивніших способів розширення лексичного складу мови шляхом словотвору є словоскладання. Цим терміном ми позначаємо морфологічний спосіб творення композитів, який передбачає такі підвиди, як складання слів, основоскладання, комбінований спосіб [4, с. 560]. Найбільш чисельну групу лексики військової тематики склали слова, утворені способом словоскладання. Наведемо приклади з визначеними моделями словоскладання:

– іменник (одн.) + іменник (одн.) + іменник (4): die Flugabwehrrakete, das Flugabwehrsystem, der Kampfflugzeugtyp, der Marschflugkörper;

– іменник (мн.) + іменник (одн.) + інтерфікс + іменник (1): Völkerrechtsbruch.

Щодо цього прикладу, хочеться навести цитату федерального канцлера Німеччини, аби продемонструвати виразність та точність наведеного іменника, утвореного таким способом словотвору: Die schlaflosen Nächte sind Olaf Scholz deutlich ins Gesicht geschrieben, als er an jenem Sonntag zur eilig einberufenen Sondersitzung an das Pult des Bundestags tritt, um sich zu erklären: "Wir erleben eine Zeitenwende: Die Welt danach ist nicht mehr dieselbe wie die Welt davor." Es ist der 27. Februar 2022, drei Tage nach Putins "infamem Völkerrechtsbruch" (Scholz). / Безсонні ночі чітко написані на обличчі Олафа Шольца, коли він виходить на трибуну Бундестагу тієї неділі

на поспішно скликану спеціальну сесію, щоб заявити: «Ми переживаємо зміну часів: Світ після – це вже не той світ, що був до нас». Це було 27 лютого 2022 року, через три дні після «ганебного порушення Путіним міжнародного права» (Шольц).

– іменник (одн.) + (інтерфікс) + іменник (мн.) (14): die Sicherheitsinteressen, die Streitkräfte, die Militärangehörigen, die Funksprüche;

– іменник (одн.) + (інтерфікс) + іменник (37): die Luftwaffe, das Kampfflugzeug, die Feuergruppe, die Angriffswelle, die Flugabwehr, der Militärsprecher, die Waffenzusage, der Kriegsbeginn, die Militärhilfe, das Kriegsverbrechen, der Angriffskrieg, der Kampfpanzer, das Panzerbataillon, das Kriegsgebiet, der Geländegewinn, der Frontabschnitt, die Trümmerbeseitigung, der Nuklearschlag, die Atommacht, das Raketenteil;

– іменник-скорочення + іменник (одн.) (1): das Nazi-Regime;

– іменник-власна назва + іменник (загальна назва) (6): die Shahed-Drohnen, die "Storm Shadow"-Rakete;

– основа дієслова + іменник (1): die Suchaktion;

– іменник + прикметник (2): schlagkräftig, ranghoch;

– іменник (мн.) іменник + інтерфікс + прикметник (1): völkerrechtswidrig;

– прикметник+ дієслово (5): kaputtbomben;

– прислівник/прикметник + іменник (2): die Spezialoperationen, die Militärverwaltung;

– прийменник + іменник (5): die Gegenoffensive, der Widerstand, die Rückeroberung;

– прислівник + дієслово (3): zurückerobern, zurückgewinnen zurückrudern.

Основоскладання потрібно розуміти як різновид морфологічних способів словотвору, які передбачають поєднання декількох твірних основ в одному слові, в результаті чого утворюються композити. Цей процес може бути поєднаний з явищем афікації. Інколи спостерігається утворення композита на основі асоціативно-метафоричного поєднання твірних основ. Афікація відома нам як морфологічний спосіб словотвору, при якому нові слова утворюються за допомогою афіксів. Німецька мова має свою специфіку відносно афіксального способу номінації: основним призначенням німецьких афіксів є граматичне оформлення кореня слова, за допомогою нього відбувається поділ лексичного складу на частини мови, наприклад, суфікс -erei є лише у іменника. Зазначимо, що не тільки первинні, але й вторинні суфікси можуть бути продуктивними, як у іменнику Demilitarisierung, де і суфікс -ier- (притаманий дієслову), і суфікс -ung (властивий лише іменнику жіночого роду) є дуже продуктивними у німецькому словотворі.

Наші приклади демонструють саме вплив суфікса на визначення частини мови утвореного слова. Отже, ми виокремили такі моделі:

– префікс + прикметник + суфікс = іменник (3): Befreiung;

– префікс + прикметник + суфікс + суфікс + суфікс = іменник (4): Demilitarisierung;

– префікс + основа дієслова + суфікс = іменник (1): Verschleppung (von Kindern)

– префікс + основа дієслова = дієслово (2): abgestürzt. Ця модель цікава тим, що у результаті такого словотвору ми отримали партицип II, тобто, конкретну форму дієслова, яка може

вживатися як партицип II у своєму основному значенні минулої дії, так і як дієприкметник доконаного виду. Саме у цих двох синтаксичних ролях ми і віднайшли партицип у досліджених статтях.

Суфіксація є одним з найпродуктивніших способів словотвору у німецькій мові, адже суфікс може виконувати дві функції: слово- та формотворчу. Суфікси приєднуються до основи, або до іншого суфікса, дуже часто змінюючи частину мови того слова, яке утворюється від твірної основи у результаті процесу суфіксації. У такому випадку змінюються також його категорійні ознаки.

- іменник + суфікс = прикметник (1): feindlich;
- іменник + суфікс = дієслово (1): attackieren;
- префікс + основа дієслова + суфікс = іменник (1): die Begehung (von Kriegsverbrechen);

- основа дієслова + суфікс = іменник (1): Annexion.

Префіксація виконує основним чином словотворчу функцію, хоча інколи може виконувати і формотворчу. У процесі префіксації частина мови твірної слова здебільшого співпадає з частиною мови утвореного слова. Важливою особливістю цієї морфеми є її здатність запозичуватися з інших мов, або ж переходити з однієї частини мови в іншу, як от, наприклад, поширеним явищем у німецькій мові є перехід прийменників до розряду морфем, які мають властивість бути відокремлюваним префіксом у дієслові, іменнику, рідше прикметнику чи прислівнику. Так, у прикладах на словоскладання наведено модель «прислівник + дієслово», яка може поширюватися і на випадок префіксації, де першим компонентом може бути прийменник, проте таких прикладів для нашої тематики ми не віднайшли у матеріалах дослідження. Нами проаналізовано такі моделі за участю префіксації:

- префікс + іменник = іменник (2): Vormarsch, Einmarsch;
- префікс + основа дієслова = іменник (4): Vorstoß;
- префікс + дієслово = дієслово (3): vorstoßen.

Висновки з дослідження. Підсумовуючи проведений аналіз, приходимо до таких висновків:

1. У процесі утворення складних слів військової тематики застосовується двовекторна природа мотивації: від слова до думки і від думки до слова.

2. Складні слова мають розлогу систему моделей словотвору, що засвідчує вагому частку таких слів у військовій фаховій мові.

3. Складні слова військової тематики мають свої продуктивні та непродуктивні моделі, які засвідчують, що найважливішою функцією таких слів є забезпечення точності та лаконічності називання.

4. Складні слова військової тематики задовольняють принцип економії мовних засобів, адже вони дають змогу висловлюватися точно та лаконічно, що є надто важливим у військовій справі.

Перспективою подальших пошуків у даному науковому напрямі є кількісний аналіз масиву складних слів військової тематики з залученням інших стилів мовлення, які дотичні з військовою тематикою.

І, як колись сказав відомий французький лексикограф П'єр-Клод-Віктор Буаст, редактор Dictionnaire Universel de la langue

française від 1800 року, «найдосконаліша мова та, яка висловлює найбільшу кількість понять найменшою кількістю слів». Тож німецька мова має вирашну позицію у цій царині. Позмагатися з нею може лише українська.

Література:

1. Мостовий М. І. Лексикологія англійської мови. Харків, 1993. 256 с.
2. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : монографія. Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. 240 с.
3. Балабін В. В. Жанрово-стильова специфіка військового перекладу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2018. № 34. С. 67–73.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 716 с.
5. Огуй О. Д. Лексикологія німецької мови. Вінниця, 2003. 416 с.

Sukhomlyn V. Structural peculiarities of complex military vocabulary on military topics in modern German media

Summary. The article examines the structural features of composites and derivatives of military themes in the contemporary German media. The study analyses the latest research and publications on the topic and identifies the novelty of the studied issues. The cognitive onomasiological approach is applied, which allows to establish the motivational features of the creation of new words. The basis of this direction is the two-vector nature of motivation: from thought to word and from word to thought. The essence of affix-centric and core-centric approaches to learning new words is revealed, since the former gives preference to affixes in word formation, while the latter speaks of the importance of meaning formation. The author identifies the main features of all functional styles that are combined in texts on military topics, namely: colloquial (style of everyday, informal communication, more often refers to oral speech); official-business (style of formal communication), informational and journalistic (style of the press, media, Internet publications); scientific and technical (style of scientific and technical literature). The article is analysed as a communicatively determined linguistic realisation of the author's intention. The universality of the approach is named as the main condition for the adequate transfer of the communicative function, semantics, style and structure of the military text of the source language, with the obligatory consideration of the communicative situation, pragmatic aspects, genre-stylistic and usage norms of the target language. The analysis of the main ways of word formation is used, namely: word formation, stem formation, affixation, prefixation, suffixation. On the basis of the analysis, the main morphological models of the studied lexical units are identified. The article analyses and gives examples of the phenomenon of conversion, which results in the formation of occasionalisms. Productive and unproductive models of new vocabulary formation are identified. The main properties of such words and their functional significance are outlined.

Key words: word formation, cognitive onomasiological direction, word formation, stem formation, conversion, composite, derivative, affixation, suffixation, prefixation, morphological model.